

PAUL JOHNSON:

Europa och den nya westfaliska freden

Det själv-enande Europa, som långsamt blivit verklighet, är ett märkligt odoktrinärt och odogmatiskt begrepp. Vi bevittnar nu en historisk vändpunkt liksom vid den westfaliska freden.

Ett Europa som omfattar och anpassat sig till Storbritannien och Danmark, Spanien och Grekland, förutom till de gamla kärnländerna, är ett Europa som inte har något att frukta – däremot åtskilligt att vinna – på att järnridån höjs.

Skall Ryssland på nytt bli en "normal" stormakt och en del av Europa måste det emellertid överge tanken på global dominans. Det kan inte både vara del i den Europeiska Gemenskapen och vara en världsmakt som håller arméer i hjärtat av Asien och Fjärran Östern och flottor i alla världshav. Det måste välja.

SvT:s medarbetare Paul Johnson är historiker.

Det kalla krigets gamla konflikt mellan de två supermakterna, mellan NATO och Warszawa-pakten, mellan aktiv kapitalism och aktiv kollektivism, har ersatts av mer suddiga relationer. Skälet härtill är uppenbart. De som nu styr Ryssland är nedtyngda av landets interna problem och har övergivit strävan att skapa framtidens samhälle och kunna utgöra ett mönster för världen. Istället har de bestämt sig för att bli en del av denna.

I viss mening betyder detta att klockan vrids tillbaka till 1917, eller varför inte till 1914. Visst finns det viktiga olikheter. År 1914 ägde Tsarryssland världens snabbast växande ekonomi, som decenniet före expanderat snabbare än Amerikas eller Japans. Dagens Sovjet har den svagaste och minst produktiva av de stora ekonomierna, och inga tecken tyder på att dess ledare skulle kunna bryta denna relativa nedgång. Samtidigt är Ryssland i rent militär mening en av världens två supermakter. Det är och kommer under lång tid att förbli den euroasiatiska kontinentens största makt. Eftersom den största medtävlaren är USA kommer vissa av de senaste 40 årens spänningar att bestå. Men i takt med att Sovjetryssland överger sin kollektivism och nervöst sällar sig till världens marknadssystem, kommer spänningen mera att påminna om klassisk stormaktsrivalitet än om en ideologisk konflikt.

På sätt och vis bevittnar vi nu åter en historisk vändpunkt, liksom vid westfaliska freden 1648. Denna händelse satte inte stopp för krigen. Men den blev slutet för religionskrigen. Därefter har allianser och krig framkallats av världsliga begär snarare än av doktrinär renlärighet. Så är

det också idag. Girighet är kanske inte så tilltalande, men den har två fördelar. Den är densamma överallt. Och den är i grunden rationell. Så allteftersom Sovjet "normaliseras" kan det fortsätta att vara farligt och kanske till och med aggressivt. Men det kommer att tala samma språk som alla andra. Vi lämnar Doktrinens tidsålder. Vi inträder i Uppgörelsens epok. Detta kallas framsteg.

Vi lämnar Doktrinens tidsålder. Vi inträder i Uppgörelsens epok. Detta kallas framsteg.

Hur kommer då Europa att klara sig i Uppgörelsens epok? Innan vi besvarar frågan måste tre viktiga ting som rör dagens Europa nämnas. Det första är att Europa nu upplever den mest lyckosamma delen av sin historia. 1945 låg det i ruiner och var praktiskt taget kraftlöst, medan avgörandet låg hos två icke-europeiska makter, Ryssland och Förenta Staterna. I dag, 1989, har det redan åtnjutit den längsta epoken med allmän fred — 44 år, 1945–89, i motsats till den näst längsta, 43 år, 1871–1914 — sedan själva begreppet Europa uppstod under de Mörka århundradena. Den andra omständigheten är lika märklig. Väster om Järnridån, och åter för första gången i historien, är varje europeisk stat nu en parlamentarisk demokrati med lagstyre. Detta är ett märkligt förhållande, som fått alltför liten uppmärksamhet. För det tredje gör Europa väster om Järnridån stadiga framsteg vad gäller att bygga upp gemensamma ekonomiska institutioner. Denna omständighet hjälper oss att förstå

varför de fria europeiska staterna utan undantag nu har den högsta levnadsstandarderna i sin historia, samtidigt som utsikterna för 1990-talet är goda i och med att den inre marknad som träder i kraft 1992 börjar ge sig tillkänna.

Om det fria Europa börjat blomstra redan i Doktrinens tidsålder, borde det klara sig ännu bättre i Uppgörelsens. Ty det själv-enande Europa som långsamt blivit verklighet är ett märkligt odoktrinärt och odogmatiskt begrepp. Det är till stor del en praktisk skapelse, själv frukten av uppgörelser. Den europeiska gemenskapens verkliga upphovsman, Jean Monnet, var en person med stora idéer men anmärkningsvärt fri från ideologier. Han ville att Europa skulle ta ett steg i taget och känna sig för genom praktiska överenskommelser. Han ville ha ett minimum av regler, föga av hindrande institutioner och byråkrati. Monnets tankar har inte i alla avseenden följts — det finns till exempel för många regleringar och för många byråkrater.

Ändå har metoden att arbeta via en serie ömsesidiga, verklighetsnära uppgörelser som återspeglar ekonomiska realiteter förblivit gemenskapens egentliga dynamik.

Vi kan urskilja tre stadier i det nya Europas tillblivelse, vart och ett följden av en uppgörelse. Det första var det fransktyska beslutet att bilägga gamla konflikter och hat och skapa fungerande ekonomiska relationer. Utan denna vitala överenskommelse skulle heller ingen europeisk uppgörelse ha varit möjlig. Den tog sig uttryck i att Frankrike övergav sin traditionella ekonomiska protektionism och gav Västtyskland tillträde till sina marknader. Tyskarna godtog i gengäld Gemen-

Europa och den nya westfaliska freden

skapens jordbrukspolitik, ett franskt system för jordbruksstöd som gjorde att Frankrike under ett antal år kunde minska sin bondebefolkning från nära halva till litet över en tiondel av sin befolkning, och samtidigt blev ett modernt industriland.

Detta var den rationella, konkreta uppgörelse som på det hela taget fungerat så väl, och det var på denna grund som den andra fasen, skapandet av det tidiga EEC, blev möjligt. Denna ursprungliga sexnationsklubb hade en ordnande geografisk princip — det var det Europa som omfattar de stora floddalar som utbreder sig från alperna. Det hade eller tycktes också ha en enande historisk princip, eftersom det till stor del var det gamla karolingiska imperiets Europa. Som sådant tycktes det ha en ideologisk bas, och på 1950-talet, till och med innan Romavtalet undertecknats, kallades de som förordat detta gärna i negativ mening *les Carolingiens*, och sågs som personer med stelt ideologisk inriktning. Män som Konrad Adenauer, Robert Schuman, Alcide de Gasperi, vilka delade gemensamma attityder vad gäller synen på religion, familj, stat, ekonomi, anklagades för att vilja återskapa kristendomens medeltida Europa, fast i modern industrialiserad form.

Om Gemenskapens Europa behållit dessa ursprungliga gränser kunde det mycket väl ha utvecklat denna ideologiska profil. Men tack vare Storbritanniens beslut att pressa sig in i den europeiska marknaden under tidigt 70-tal kunde Europa ta steget in i en ny fas, varvid en del av Skandinavien, den iberiska halvön och en del av Balkan drogs in i Gemenskapen. Så övergavs det ledmotiv som det "karolingiska Europa" utgjort. Istället

öppnades dörren till ett Europa med långt större dimensioner.

Det är just detta kloka beslut att utvidga den Europeiska Gemenskapen som gör att vi kan träda in i Uppgörelsens tid med tillförsikt och rentav viss förväntan. Om EEC behållit sina karolingiska gränser och ideologiska profil, kunde alla möjliga hinder, en del till och med oöverstigliga, ha rests när det försökt anpassa sig till följderna av Rysslands beslut att bli en "normal" stormakt. Framför allt skulle det problem som det delade Tyskland utgör ha haft alla utsikter att permanentas.

Idag däremot torde det inte vara svårt för en flexibel, växande, dynamisk europagemenskap att reagera på de utmaningar som nu kommer. Den kan rentav se dessa an med självförtroende. Ty ett Europa som omfattar och anpassat sig till Storbritannien och Danmark, Spanien och Grekland, förutom till de gamla kärnländerna, är ett Europa som inte har något att frukta — däremot åtskilligt att vinna — på att Järnridån höjs. Ty medlemskap är redan möjligt för de europeiska folk som antagit demokratin och lagstyret, och som är villiga att godta Gemenskapens övernationella inrättningar och genom en uppgörelse träda in i denna.

Detta sker medan Europa bakom Järnridån liberaliseras och normaliseras. Det verkar därför rimligt att Europa allteftersom marknad och demokrati träder in på scenen också expanderar österut liksom det tidigare expanderat söder- och norröver. Polen har de facto valt sig den första icke-kommunistiska regeringen i Öst-Europa på över 40 år. Ungern rör sig i samma riktning. Till och med Östtyskland måste förändras. För Öst betyder norma-

lisering europeisering och processen är redan påbörjad. I Warszawa visar man stolt upp ett stort klippblock i en park och hävdar att detta block markerar den exakta geografiska medelpunkten i Europa. Menar man med Europa ett område som sträcker sig från Atlanten till Ural är anspråket givetvis berättigat.

När dessa folk inträder allteftersom de når frihet och härigenom får tillfälle att utöva sin självbestämmanderätt, kommer en ny utvidgning av Gemenskapen att ske till kontinentens yttergränser — en expansion som innefattar Österrike, kanske Schweiz, hela Skandinavien och Finland.

Ett återförenat, helt suveränt och oberoende Tyskland är en sak. En helt annan är ett enat Tyskland som verkar inom EG:s beslutsram.

Med denna utvidgning borde det inte minst gå att tackla och lösa det historiska tyska problemet. Tyskland har alltid varit för stort och mäktigt, tyskarna för energiska och mångtaliga, för att spela en begränsad roll i centrala Europa. Detta var kärnan i de båda världskrigen. 1945 förpuppade man problemet tillfälligt genom Tysklands delning som gjorde det relativt försvagat. Intill helt nyligen har ryssarna varit totalt främmande för en förändring av detta förhållande, som tvärtom passat dem väl. Emellertid är ett återförenat, helt suveränt och oberoende Tyskland en sak. En helt annan är ett enat Tyskland som verkar inom de överstatliga begränsningar och den beslutsram som EG innebär.

Skulle denna modell förverkligas, bör den ej utgöra något hot mot Tysklands grannar. De ekonomiska och politiska institutionerna inom EG kan tjäna som medel att undanröja gammal nationell fruktan och antagonism av skilda slag, också de ännu olösta etniska gränskonflikterna i Östeuropa, mellan tyskar och polacker, polacker och litauer, ungrare och rumäner, för att bara nämna några fall. De senaste hundra åren har först Hitler, sedan Stalin och hans efterföljare hållit locket nedtryckt över dessa gamla men seglivade trätor — som var de bägge världskrigens indirekta orsaker — och de träder åter i dagen när det sovjetiska greppet mjuknar. Vi har hittills i EG sett den inrättning som kommit den gamla fransk-tyska avogheten att försvinna för gott. Sanningen är att EG är ett ömsesidigt säkerhetssystem av mycket vidare slag. Genom att ständigt vidga de gemensamma lagarna och institutionernas auktoritet får man gränserna mellan samtliga medlemmar, och även dessas etniska karaktär, att framstå som allt mindre laddade. Den dag kanske kommer, när Gemenskapens styrka vuxit dithän att till och med problemet Ulster inte mera är olösligt.

Allteftersom denna process fortskrider kommer en utvidgad Gemenskap att kunna ta sig an alltfler folk från Östeuropa. Om Österrike till exempel blir medlem blir det inte lätt att motstå kraven, inte bara från tjecker och slovakier utan från slovener, kroater och dalmatier vilka delar den viktiga men något museala egenskapen att ha tillhört Habsburg-imperiet. Om från denna rämnande Järnridå också preussare och polacker sällar sig till Gemenskapen, liksom fria Östersjöstater som Sverige och Finland, hur

kan man då logiskt hindra ester, letter och litauer att bli medlemmar?

Detta väcker den hittills tyngsta frågan, den som rör förhållandet till Sovjetryssland. Ty en av de mest fängslande sidorna hos det som idag sker i Ryssland är, att genom att på nytt bli en "normal" stormakt blir Ryssland också en mer europeisk makt. Det upphör att vara den förverkligade socialismens utopi och avsäger sig rollen som världsmarxismens riktkarl och väktare. Härigenom återupptar den ett tidigare uppdrag som bålverk för den europeiska civilisationen — Peter den Stores och Petersburgs Ryssland, det Alexander den Förstes Ryssland som hjälpte till att befria Europa från Napoleon, det Ryssland som bland mycket annat såg sig som den bysantinska kristendomens arvtagare — det Tredje Rom. Att en sådan förändring svarar mot ett stort behov hos många människor i det europeiska Ryssland är självklart. Dessa ser med hoppfullhet mot Väster, det vill säga mot Europa.

Om Europa är en enhet "från Atlanten till Ural" hör Ryssland dit. Men detta inlemmande måste ske på två villkor. För det första måste Ryssland om det skall bli en del av Europa överge tanken på global dominans. Det kan inte både vara del i den Europeiska Gemenskapen och vara en världsmakt som håller arméer i hjärtat av Asien och Fjärran Östern, och flottor i alla världshav. Det måste välja, och väljer det Europa måste det avkolonisera. Därtill måste det avkolonisera inte bara i Asien — från Vladivostok till Kaukasus. Det måste avkolonisera i Europa. Inte bara sina forna satelliter, utan de baltiska folken, kanske ukrainarna och vitryssarna, georgierna, kosackerna och armenier-

na måste få ett fritt val, och, om de bestämmer sig för självständighet, måste de ges självbestämmande.

Det andra kravet är lika viktigt. Om Ryssland skall bli acceptabelt och kunna upptas i Gemenskapen måste det nämligen underkasta sig marknadens disciplin på ett långt mer systematiskt sätt än vad Gorbatsjov hittills tänkt sig. Vad som också krävs är en kulturell omvändelse av ett helt annat slag.

Väljer Ryssland att bli en del av Europa måste det avkolonisera.

Ryssland måste återhämta sig och söka medvetandegöra sitt europeiska förflutna. Detta kan ske samtidigt på många sätt, men det finns ett sätt på vilket det *måste* ske, och det är genom att än en gång ge den kristna religionen möjlighet till en central plats i tillvaron. Ty Ryssland är i grunden ett kristet land, och det kristna medvetandet är vad som främst berättigar landet till en ny europeisk status. Anspråket att vara ett Tredje Rom är inte helt förfångt. Man kan notera att mycket av det som idag är det romersk-katolska Litauen först infördes genom missionärer från det kristna Moskva, långt före reformationen — till och med före schismen mellan latinska och grekiska kristna på 1000-talet. Om Ryssland avkoloniserar sig självt och återgår till de "naturliga" gränserna för den dominerande gruppen, storryssarna, kommer det att genomföra samma slags homogenisering som Atatürk strax efter kriget 1914–18 lyckades med i Turkiet. Men den nyttiga och nödvändiga processen åtföljdes där av sekularisering. Det imperiella Ryssland däremot är en på-

tvungat sekulariserad stat, varför dess återvändande till sina etniska rötter för att bli framgångsrikt måste åtföljas av religionsfrihet.

Under denna optimistiska behandling av frågan hur Europa kan utvidgas österut har jag hittills utelämnat en nyckelfråga — det fria Europas band till USA. Det fria Europa är en vital del av Västvärlden, och Västvärlden är otänkbar utan Amerika. Det är värt att påminna om att under årtiondet efter 1945, när Stalins imperialism segrade i Central- och Östeuropa, överlevde det fria Europa endast genom den militära och ekonomiska hjälp som det erhöll från Förenta Staterna via Nato och Marshall-planen. Vid den omtalade "Tjugonde Århundradets Festival" som the Congress for Cultural Freedom ordnade i Paris 1952, förklarade den kände franske romanförfattaren Andre Malraux: "Amerika är numera en del av Europa."

Ur en viktig aspekt var påståendet korrekt 1952. Det är sant också idag. Ty Europa är inte bara eller primärt något geografiskt. Det har det aldrig varit. Det är ytterst sett ett kulturellt begrepp. Det uppstod när två historiska krafter möttes, som tillsammans format den mäktigaste kulturströmningen i världshistorien. De två strömningarna är det kulturella arvet från Grekland och Rom, och det moraliska arvet från medeltidens kristenhet. Den civilisation som härigenom uppstod känner inga geografiska begränsningar. Den har alltid kunnat och kommit att exporteras. Med början under sent 1400-tal uppstod vad som kallats "Europa bortom haven".

Den ström av europeiska koloniserare som slog sig ned över hela världen var en

mänsklig och kulturell utvidgning som inget mått av avkolonisering därefter kunnat utplåna. Ty under fyrahundra år fortgick denna mänskliga omflyttning. Den lade grunden till nationer som alltiämt i kulturell mening är omisskännligt europeiska, och vad som analogt med "Magna Graecia" kunde sägas bilda ett "Stor-Europa".

Här når vi fram till en paradox. Vilketdera är mest europeiskt — Ryssland eller Förenta Staterna? Vilket är närmast i kulturell mening: Storbritannien eller Australien, eller Storbritannien och Danmark?

För att besvara frågan krävs det att man tänker inte så mycket på Europa i geografiska, ekonomiska och politiska som i kulturella termer. Tidigt på 1960-talet slogs jag av ett yttrande som president de Gaulle fällde. Han talade om "Dantes, Chateaubriands och Goethes Europa". Min första tanke var att han bort tillägga "och Shakespeares Europa". Min andra tanke var hur rätt de Gaulle hade, när han såg Europa som dess litterära märkesmän, ty dessa fyra stora diktare säger oss mer om vad Europa är än vad Rom-fördraget någonsin kan göra. Så snart vi börjar se Europa som en skapelse av dess diktare, dess målare, kompositörer och arkitekter förstår vi också hur omöjligt det är att sätta geografiska gränser och säga "Hit men inte längre!" Vi talar till exempel om Ibsens, Kierkegaards, Strindbergs, Griegs och Sibelius' Europa. Om det är rätt — och självklart är det det — att tala om Tolstojs, Dostojevskijs, Turgenjevs, Tjajkovskijs och Stravinskijs Europa, hur betecknar vi då sådana gestalter som Henry James, Hemingway eller Frank Lloyd Wright — är inte

också de på ett sätt delar av den "europeiska kulturen"? Om svaret på frågan blir "ja", vilket jag förmodar det blir, hur påverkar då detta Europa som en framtida politisk och ekonomisk enhet?

Det betyder att Europas framtid, och dess band till supermakterna, under 1990-talet och därefter, kommer att bli expansiva snarare än motsatsen, att framtiden kommer att te sig vid snarare än inskränkt. Varje tanke på ett Europa som befäster sig bakom en hög tullmur, måste avvisas. Europa måste hålla sina fönster mot världen vidöppna, och släppa in vindar och konkurrens, idéer och nyupptäckter. Det måste bli ett friskt och hälsosamt Europa.

Men följer man denna tanke ytterligare ett stycke, måste Europas struktur på sikt framstå som en modell för något än mer ambitiöst. Talet om en världsregering har nu pågått ett århundrade utan synbara resultat. Nationernas Förbund och FN

har utgjort perfekta och nedslående misslyckanden. En sig ständigt utvidgande Gemenskap, byggd på delade kulturella värden, är en mer löftesrik tanke. För två och ett halvt årtusende sedan såg grekerna en sådan enhet som *oikumene*, den bebodda, civiliserade värld, som delade grekernas ideal. Bortom denna värld låg *kaos*. I efterkrigstidens Europa har vi för första gången börjat bygga en Gemenskap som pekar bortom nationalstaten, och som inte bara är en idé eller en ambition utan en praktisk enhet. Den fungerar, och den växer. Det europeiska kulturbegreppet är inte en kontinental idé. Den är global. Genom att skapa institutioner som förkroppsligar den — praktiska, fungerande institutioner — tar vi de första stegen mot en ekumenisk gemenskap som till sist kan omfatta alla jordens hörn.

(Artikeln har varit publicerad i London Spectator.)